

II.3. Rodinná odolnost z pohledu sanace rodiny¹

Alena Rousková²

Souhrn

Předporozumění: Na samém počátku spolupráce s ohroženými rodinami jsem si uvědomila, že způsob života, jakým tyto rodiny žijí, je velmi odlišný od způsobu života střední vrstvy, tedy i od toho mého. Přemýšlela jsem nad tím, jak účelně poskytovat těmto rodinám pomoc a podporu a zároveň neztrácet naději, pokud se rozhodnou žít jinak, než já považuji za dobré. Toto mé přemýšlení se odehrávalo v době, kdy jsem se zabývala tématem ke svojí diplomové práci. Chtěla jsem psát o sanaci rodiny, proto jsem začala studovat odbornou literaturu a všimati si toho, co mě v jednotlivých rodinách zaujalo. Vedla jsem si terénní poznámky a zapisovala si zdánlivě obyčejné věci. Při následné reflexi jsem si povšimla, že u ohrožených rodin vidím nejen funkční mezilidské vztahy, ale také odolnost. Téma rodinné odolnosti mne natolik oslovilo, že jsem se mu začala věnovat podrobněji.

Téma a jeho zakotvení: Pojem odolnost se v různých oborech začal užívat a postupně prosazovat od poloviny sedmdesátých let minulého století. V psychologických souvislostech se zájem od odolnosti jedince přesunul časem k odolnosti rodin a komunit. Na přelomu nového tisíciletí dochází ke změně pohledu na rodiny. Přestávají být vnímány jako zdroj problému, zvyrazňovány jsou zdroje a silné stránky a proces odolnosti. Přibližně v téže době se u nás objevuje sanace rodiny jako nástroj podpory rodiny a nový způsob sociální práce s rodinou.

Cíle příspěvku: Zachytit a ukázat proces rodinné odolnosti na skutečném příběhu rodiny, která vyhledala pomoc v sociálně aktivizační službě pro rodiny s dětmi, v sanaci rodiny.

Metodologie: Kazuistika vznikla na základě rozboru dokumentů včetně karty klienta, ve které jsou obsaženy základní informace o rodině, smlouva mezi rodinou a poskytovatelem sociální služby, terénní deník, individuální plány, zápisy ze

¹ Příspěvek vznikl v rámci stejnojmenné diplomové práce na ETF UK ve studijním programu Křesťanská krizová a pastorační práce – diakonika. Přednesen byl 10. 11. 2017 na konferenci ETF UK Odolnost jako rozhodnutí.

² Mgr. Alena Rousková, DiS. (nar. 1976) vystudovala na Evangelikálním teologickém semináři a Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obory Sociální práce a sociální pedagogika, Pastorační a sociální práce, Diakonika – Křesťanská krizová a pastorační práce. Ve výcviku Integrované psychoterapie dosáhla stupně koterapeut. Před čtyřmi lety začala v rámci sanace rodiny spolupracovat s ohroženými rodinami. Při následné reflexi vlastní práce spatřila odolnost těchto rodin a rozhodla se, že se tomuto tématu chce věnovat a spojit ho se psaním diplomové práce. Nyní pracuje jako vedoucí přímé péče v Domě pokojného stáří a nadále jako vyučující na Evangelikálním teologickém semináři. Kontakt: alena.rousakova@nadeje.cz.

schůzek, z případových setkání, případové konference a vlastní poznámky z pozorování. Data byla zpracována pomocí dynamického porozumění rodině v její situaci. Zachycuje hodnoty této rodiny, její potřeby, síly, zdroje a strategie zvládnání v několika situacích v průběhu několika let z pozice pracovnice sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi.

Hlavní myšlenky příspěvku: Odolnost – včetně odolnosti rodinné – lze nahlížet jako proces obnovy sil a zdrojů navzdory nepříznivé zátěži. Perspektiva odolnosti vyžaduje odpovídající přístup k diagnostice rodiny – z pohledu procesu a z pohledu sil a zdrojů.

Kritická reflexe: Na začátku předkládaného příběhu stojí jedna sociální pracovnice OSPOD, a na konci příběhu několik organizací (SAS, OSPOD, SVP, doprovázející organizace pěstounských rodin), které se snaží napravit její rozhodnutí. Můžeme se díky tomu zamýšlet nad českou situací v sanaci rodin: přepečováváme mocensky rodiny odlišného životního stylu, nebo partnersky doprovázíme rodiny, které žijí v mnoha nepříznivých zátěžích, na jejich ztížené životní cestě? Je „klientem“ sanace skutečně rodina ve svém prostředí a se svými specifickými silami a zdroji? Reflektujeme dostatečně naše rozhodovací procesy, které ovlivňují osudy druhých lidí?

Klíčová slova

rodina – rodinná odolnost – sanace rodiny

Summary

Family resilience in family crisis remediation perspective

Presupposition: At the beginning of my work with families at risk, I realized that the life style of these families was very different from the life style of the middle class that means also of my own. I was thinking about how to effectively provide these families with help and support, while not losing hope when they decided to live differently, not correspondingly to their best interest according to my perspective. I was choosing the topic of my diploma thesis at that time and I was attracted by family crisis remediation. I began to study literature and to observe families more attentively. I put down field notes and recorded “ordinary” things and phenomena. In subsequent reflection, I could see functional interpersonal relationships and resilience in so called vulnerable families.

Context of the theme: The concept of resilience emerged in different disciplines in the half of seventies of the last century. In psychological context we can see shifting interest from individual resilience to the resilience of families and communities. In the turn of millennium, families ceased to be labeled as problematic, their resources, strengths and resilience process are emphasized. Family crisis remediation has developed since that time in the CZ.

The aims of the article: To illustrate the process of family resilience by means of the case study of one family that was seeking help in the family crisis remediation service.

Methodology: The case study is based on the analysis of documents including the file of the client with basic information about the family, the contract between the family and the provider of the social service, field notes, individual plans, records of meetings and case conferences, observation notes. Data were processed according to the dynamic understanding of the family in its particular situations. Family's needs, values, strengths, resources, and coping strategies are depicted during several years using the perspective of social worker in the family crisis remediation service.

Highlights: Resilience including family resilience can be viewed as a process of restoration of strengths and resources despite adversity. The resilience perspective demands corresponding tool of family diagnostics – depicting strengths and resources with regard to process.

Critical reflection: There is a decision of one social worker of the authority of social and legal protection of children in the beginning of the story. In the end there are several organizations and services (family crisis remediation, authority of social and legal protection of children, ambulant educational care center, accompanying organization of foster families) trying to remedy this decision. We can ask what we really do in family remediation services: Do we care excessively and powerfully for families with different life style, or do we assist families, that face up to multiple adversities, through their hard life trajectories? Do we really focus on families in their environment and with their specific resources and strengths? Do we reflect enough our decision making process that influences destiny of other people?

Keywords

family – family resilience – family crisis remediation

Úvod

Příběh uvedu stručnou zmínkou o sanaci rodiny a o rodinné odolnosti. Další teoretické souvislosti vplétám přímo do textu kazuistiky.

II.3.1. Sanace rodiny a sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Veřejnosti je známý význam slova sanace spíše ve spojitosti s technickými obory např. ve stavebnictví. Přesto je tento pojem využíván i ve spojení se sociální prací. Sanace rodiny³, jako nástroj podpory rodiny a nový způsob sociální práce s rodinou, se začíná objevovat ke konci dvacátého století.

³ Lenka GULOVÁ (2011). *Sociální práce pro pedagogické obory*. Praha: Grada. S. 60.

Slovo sanace vychází z latinského sanare, v překladu znamená uzdravit⁴. Ministerstvo práce a sociálních věcí vnímá sanaci rodiny jako nástroj podpory rodičů, kteří obtížně zvládají pečovat o své dítě, a to pak v rodině neprospívá. „Jde o rodiny, které se často ocitají v situaci nejrůznějších starostí – nejistota, strach ze ztráty bydlení, nestabilní a nejisté vztahy v rámci užší i širší rodiny, sociální pozice outsidersa na okraji společnosti.“⁵ Sanace rodiny je preventivní metoda sociální práce s rodinou. Jejím cílem je podpora fungování a zachování biologické rodiny. Práce s rodinou je velmi široká, věnuje se všem potřebám rodiny, „od financí přes bydlení až po řešení osobních těžkostí, vnitrorodinných vztahů, vztahů rodiny v okolí“⁶, případně po znovuzískání dítěte z ústavní výchovy zpět do vlastní biologické rodiny.

Zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb. je sanace rodiny řazena jako Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi (dále SAS) a patří do služeb sociální prevence. Cílem SAS je „zabránit sociálnímu vyloučení osob, jež jsou ohroženy z důvodu krizové sociální situace, životními návyky a způsobem života vedoucím ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňujícím prostředím a ohrožením práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby“⁷. SAS bývají nejčastěji poskytovány terénní formou, a jsou určeny rodině s dítětem, „u kterého je vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje“⁸. K naplnění těchto cílů směřují konkrétní činnosti, jež jsou uvedeny v prováděcí vyhlášce č. 505⁹ zákona o sociálních službách. Jedná se o výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti; o zprostředkování kontaktu se společenským prostředím; o sociálně terapeutické činnosti a také o pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

⁴ Oldřich MATOUŠEK (2014). Co je podpora rodiny? In: Oldřich MATOUŠEK, Hana PAZLAROVÁ a kol. *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál. S. 13.

⁵ Sanace rodiny. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/5587>

⁶ Oldřich MATOUŠEK (2007). Typologie sociálních služeb podle cílových skupin. In: Oldřich MATOUŠEK a kol. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál. S. 84.

⁷ Věra BECHYŇOVÁ (2011). Právní rámec sanace rodiny. In: Věra BECHYŇOVÁ, Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny: sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál. S. 33.

⁸ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

⁹ Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů*. Praha, 2006, ročník 2006, číslo 505. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-505>

V odborné literatuře lze nalézt mnoho různých termínů pro rodiny využívající služby sanace rodiny. V současnosti se upřednostňuje termín ohrožené, rizikové nebo zranitelné rodiny¹⁰. Do popředí se nestaví patologie a ani v podtextu nezaznává obviňující přístup. Pojem „ohrožená rodina“ volí např. Navrátilová. Dle ní se jedná o rodinu, u níž dochází k určité „nerovnováze v sociálním fungování, přičemž tato nerovnováha je výsledkem interakcí mezi jednotlivými členy rodiny či mezi rodinou a subjekty v jejím sociálním okolí“¹¹.

II.3.2. Odolnost rodiny

Pojem odolnost se v různých oborech začal užívat a postupně prosazovat od poloviny sedmdesátých let minulého století. V psychologických souvislostech se zájem od odolnosti jedince přesunul časem k odolnosti rodin a komunit. Zkoumání se nejprve zaměřovalo na tzv. nezranitelné děti, „které prospívaly i v rodinách tradičně považovaných za rizikové (rodiče trpěli psychotickým onemocněním)“¹².

V minulosti byly též odolné rodiny¹³ označovány jako nezranitelné rodiny. Postupem času se toto označení z tzv. „super“ rodin zmírnilo a v současnosti je za odolnou rodinu považována taková rodina, která zakouší výrazné těžkosti a zápasí s nimi.¹⁴ Je však zároveň schopna shromáždit prostředky k přežití a smysluplně začlenit problémy, kterým čelí, do struktury svého života. Totožně se vyjadřuje i Paulík: „za odolnou rodinu nepovažujeme tu, jež nemá závažnější problémy, ale spíše tu, která je dokáže efektivně řešit“.¹⁵

Hawley¹⁶ shrnuje pojetí různých definic rodinné odolnosti. Někteří autoři pojem rodinné odolnosti vidí jako synonymum pro silné stránky rodiny. Jinými je rodinná odolnost vnímána jako vývojová cesta rodiny, kterou lze pozorovat až po nějaké době. Nejodolnější rodiny se vůbec

¹⁰ Irena SOBOTKOVÁ (2011). Rodina jako místo bezpečí i násilí. In: Drahomír ŠEVČÍK, Naděžda ŠPATENKOVÁ s kol. *Domácí násilí: kontext, dynamika, intervence*. Praha: Portál. S. 19.

¹¹ Jitka NAVRÁTILOVÁ (2013). Ohrožená rodina. In: Oldřich MATOUŠEK a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál. S. 359.

¹² Bohumila BAŠTECKÁ (2001). Resilience (pružnost, nezlomnost). In: Bohumila BAŠTECKÁ, Petr GOLDMANN. *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál. S. 294.

¹³ Dale R. HAWLEY (2013). The Ramifications for Clinical Practice of a Focus on Family Resilience. In: Dorothy S. BECVAR (Ed.) *Handbook of family resilience*. New York: Springer. S. 31.

¹⁴ Dale R. HAWLEY, (2013), s. 31.

¹⁵ Karel PAULÍK (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Portál. S. 133.

¹⁶ Dale R. HAWLEY, (2013), s. 46.

nemusejí zdát odolné. Existují příklady rodin, které čelily neuvěřitelné nepřízní osudu, a přesto se udržely. Klopýtaly ale, a jejich síly nemusely být navenek snadno patrné. Hawley upozorňuje, že žádná jednoznačná definice rodinné odolnosti prozatím neexistuje. Pojem je přitom při práci s rodinami běžně užíván.

II.3.3. Příběh rodinné odolnosti

Rodinnou odolnost dokumentuji na příběhu skutečné rodiny, která byla tři roky klientem sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi (SAS). Já jsem se s touto rodinou poprvé osobně setkala, když jsem nastoupila do SAS na pozici sociální pracovníce. Stala jsem se jejich klíčovou pracovnící. V té době rodina už téměř rok se SAS spolupracovala.

Jména členů rodiny jsou smyšlená. Věk rodičů a dětí uvádím v době navázání spolupráce s rodinou. Mezi mnou a rodinou je vybudovaný vztah důvěry a respektu. Od rodiny jsem získala ústní souhlas se zveřejněním jejich životního příběhu.

Zvolená metodologie pro zpracování příběhu

Na proces rodinné odolnosti budu nahlížet pomocí dynamického porozumění rodině v její situaci¹⁷. Tímto nástrojem mohu zachytit a popsat hodnoty rodiny, její potřeby, síly, zdroje a strategie zvládnání ohrožující záležitosti. Uvádět je v textu budu *kurzívou*.

V metodologii dynamického porozumění jsou hodnoty a potřeby vnímány jako motivační síly poskytující část odpovědi na otázku „Proč děláme to, co děláme?“¹⁸. Potřeba napomáhá k dosažení změny z neuspokojivé situace, ve které se člověk nachází, a zároveň ho nutí „jednat směrem k tomu, co považuje za důležité, co je pro něj hodnotou“¹⁹. Hodnota vyjadřuje něco dobrého, cenného, co má význam a pro co má cenu bojovat – „slouží jako směrovka pro proaktivitu“²⁰. Zdrojem je, co máme k dispozici z okolního prostředí, především mezilidského. Síla je vnímána spíše jako vlastnost –

¹⁷ Bohumila BAŠTECKÁ (2015). Dynamické porozumění člověku v dané situaci. In: Bohumila BAŠTECKÁ, Jan MACH a kol. *Klinická psychologie*. Praha: Portál. S. 426–442.

¹⁸ Bohumila BAŠTECKÁ (2015). Osobnost. In: Bohumila BAŠTECKÁ, Jan MACH a kol. *Klinická psychologie*. Praha: Portál. S. 431.

¹⁹ Bohumila BAŠTECKÁ (2005). Rámec pomáhání. In: Bohumila BAŠTECKÁ a kol. *Terénní krizová práce*. Praha: Grada. S. 78.

²⁰ Bohumila BAŠTECKÁ (2013). Psychosociální krizová pomoc a spolupráce aneb pomoc lidem, rodinám, organizacím a obcím zasaženým (hromadnými) neštěstími. In: Bohumila BAŠTECKÁ a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada. S. 167.

cnost nebo stav, který pomáhá k uskutečnění změny. Strategie zvládnání²¹ odpovídají situaci a potřebám a tvarují se podle hodnot a podle zdrojů a sil, které má rodina v dané situaci k dispozici.

Dynamické porozumění se využívá především pro bližší porozumění člověku/rodině/obci na životní cestě a v životní situaci, ve které se právě nachází. Jedná se o porozumění situační a procesní, nikoli statické.

Jde též o praktický nástroj „diagnostiky“, nepoužívá se však pro hledání patologie, nýbrž pro porozumění protějšku (tedy i rodině) z pohledu odolnosti. Odolnost se opírá o vědomí sil a zdrojů, které jsou v dané situaci využívány pro zvládnutí nároků právě této konkrétní situace.

Můžeme si tedy představit, že rodina se dostane do situace, která probudí určité potřeby (případně situace vyvolá starosti a obavy, které probudí potřeby). Na tyto potřeby odpovídají strategie, jimiž je (ohrožující) situace zvládnána. Strategie jsou voleny v souladu s hodnotami a podle toho, jaké má rodina v danou chvíli dostupné síly a zdroje.

Podoba rodiny, její vývoj a souvislosti, které předcházely žádosti o pomoc

Na naši SAS se obrátila mladá žena Eva. Prála si znovu navázat kontakt se svým polorodným bratrem Adamem, který byl již devět let v pěstounské péči u svých prarodičů a se svou původní rodinou nežil.

V té době již měla Eva za sebou úctyhodnou cestu, aby kontaktu s bratrem dosáhla. Nejdříve vyhledala jeho pěstouny sama a snažila se s nimi domluvit pravidelná setkávání s Adamem. Po neúspěšném jednání s nimi oslovila odbor sociálně právní ochrany dětí (dále OSPOD), kde získala kontakt na organizaci doprovázející pěstouny. Následně Eva vyvolala soudní řízení o umožnění kontaktu se svým bratrem. Evin právník tehdy jejím rodičům doporučil, aby se připojili k Evině žádosti o nařízení kontaktu s Adamem, jejich synem.

Právníkovo doporučení se stalo pro Annu (Adamovu matku) a Františka (Adamova otce) novým podnětem. Rodina chtěla obnovit vztah s Adamem.

Od organizace doprovázející pěstouny získala Eva doporučení na nejbližší SAS, tedy na nás. Cílem spolupráce mezi Evou, posléze též Adamovými biologickými rodiči a SAS, byla pomoc a podpora rodině nejprve v kontaktech s Adamem, později i s jeho návratem zpět domů.

V Adamově původní rodině je matka Anna (50 let), která má ze třech manželství celkem pět dětí. Dvě – již dospělé děti – z prvního manželství

²¹ Bohumila BAŠTECKÁ (2015). Osobnost, s. 439.

vyrůstaly u babičky z manželovy strany. S oběma byla Anna v pravidelném kontaktu. Ve druhém manželství Anna porodila dvě dcery – Evu (20 let) a Emu (16 let). Obě dcery s matkou od narození vyrůstaly. Ve třetím (současném) manželství má Anna s manželem Františkem (43 let) syna Adama (13 let). Adam vyrůstal od čtyř let v pěstounské péči u svých prarodičů (rodičů Františka) a od této doby s ním rodina Anny a Františka neměla již žádný kontakt.

Anna má diagnostikovanou osteoporózu. Adam je dítě s mentálním i s fyzickým postižením. Narodil se se zkrácenými vazy na obou dolních končetinách. První operaci nohou prodělal v sedmi a druhou v devíti měsících. Anna s ním před operací dvakrát denně cvičila Vojtovu reflexní lokomoci, rehabilitační metodu, při které se přesně opakovanými podněty v různých tělesných polohách u dítěte vyvolávají nevědomé pohybové reakce trupu a končetin.

V Adamových dvou letech se rodiče s prarodiči z otcovy strany dohodli, že babička zůstane s Adamem do jeho tří let věku doma na rodičovské dovolené. Otec, matka i dcery se chtěli odstěhovat za prací do krajského města. Podle Adamových rodičů byla tato dohoda pro obě strany výhodná. Babičce zbýval jeden rok k nástupu do starobního důchodu. Anna s Františkem zase uvítali možnost vydělat si peníze. Během tohoto roku rodiče i sestry pravidelně Adama u babičky navštěvovali. Po uplynutí roku se rodina vrátila zpět na vesnici. Oba rodiče přišli ve městě o svá zaměstnání. Prarodiče však odmítli rodičům Adama vrátit a začali jim bránit v kontaktu.

Babička si zažádala o pěstounskou péči a Adam jí byl do péče svěřen. Rodičům bylo dítě odebráno, ačkoli jeho starší sestry s nimi zůstat mohly. Z pohledu matky to bylo z důvodu nevyhovujících bytových podmínek, což komentovala slovy: „Nelíbilo se jí (myšleno sociální pracovníci OSPOD) naše bydlení a zdálo se jí být nevyhovující, protože jsme všichni žili ve dvou malých místnostech... a babička s dědou měli sami pro sebe dvoupatrový dům.“ Rodina tehdy žila ve stejném domě jako nyní, ale v jeho jiné části.

Po svěření Adama do pěstounské péče se s ním prarodiče odstěhovali do obce vzdálené asi třicet pět kilometrů. Anna se nejprve kontaktu s Adamem u prarodičů dožadovala a snažila se za ním jezdit na návštěvy. Tchán s tchyní jí však neotevřeli, ačkoli věděla, že jsou doma. Anna dle svých slov nesla velmi těžce, že se s Adamem nemohla vídat. Hovořila o tom, že jí její muž František uklidňoval slovy, že je Adamovi s babičkou a s dědou určitě lépe než s nimi. František byl přesvědčen, že prarodiče Adama finančně zajistí, koupí mu to, co by oni nemohli. Dalším jeho argumentem

bylo, že na své rodiče nechtěl volat policii a ani se s nimi soudně o Adama přít.

Anna se po nějaké době nechala Františkem přemluvit a nepodnikla již žádné kroky, které by vedly k žalobě vůči Adamovým prarodičům – pěstounům. Adama od jeho čtyř let přestala jeho původní rodina zcela vídat.

Po dalších čtyřech letech spáchal Annin bratr sebevraždu. Rodina se přestěhovala do přední části statku, do místností, které před smrtí obýval on. Anna se svěčila sociální pracovníci SAS, že jí trvalo půl roku, než se ze smrti bratra trochu vzpamatovala. Hovořila o tom, že jí tehdy pomáhalo pít tvrdého alkoholu. „Tu dobu jsem propila a nevím, co přesně se dělo... Přišla jsem o řidičák, protože jsem řídila opilá. Bylo to hrozně těžký... Měla jsem pocit, že se na mě brácha vykašlal. Musela jsem k tomu všemu přijmout i to dědictví po něm, protože bych jinak přišla i o tenhle barák, který jsme spolu měli napůl.“

Podle kritérií Caldwellové a Senterové²² se rodina nacházela v několika závažných situacích najednou. Patřily mezi ně finanční problémy (nízký socioekonomický status rodiny), nemoc matky i dítěte, sebevražda bratra (traumatizující zážitek).

V době, kdy rodina oslovila SAS, byly již Anniny děti z prvního manželství dospělé a žily samostatně. Měly ukončené středoškolské a střední odborné vzdělání. Eva, dcera z druhého manželství, nedokončila studium střední školy, již pracovala a osamostatňovala se. Ema byla studentkou středního odborného učiliště, oboru cukrář. Adam navštěvoval šestou třídu základní školy. Anna byla vyučená a František měl základní vzdělání. Oba Adamovi rodiče byli dlouhodobě zařazeni v evidenci Úřadu práce. Anna pobírala invalidní důchod prvního stupně. Rodina žila z dávek státní sociální podpory a z příležitostných brigád. Měla také dluhy. Některé z dluhů rodina získala dědictvím po Annině bratru.

Při sledování rodiny a jejího vývoje vidíme jednak změny²³ náhlé a nechtěné (např. bratrova sebevražda), jednak změny nevyhnutelné (Evinu dospění do let, kdy může rozhodovat za sebe a vyvolat právní proces), které zde přinesou možnost změn chtěných (znovu se setkat s Adamem).

²² Karen CALDWELL, Karolyn SENTER (2013). Strengthening Family Resilience Through Spiritual and Religious Resources. In: Dorothy S. BECVAR (Ed.) *Handbook of family resilience*. New York: Springer. S. 444.

²³ Bohumila BAŠTECKÁ (2013). Událost a reakce na ni: názvosloví a vymezení v jednotlivých resortech a souvislostech. In: Bohumila BAŠTECKÁ a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada. S. 115–123.

Evinou **potřebou** bylo navázat a obnovit kontakt s bratrem. Myslím si, že důvodem, proč se Eva s Adamem chtěla setkat, mohl být stesk po něm. Toužila s Adamem navázat vztah. Vidět ho, dozvědět se o něm, co má rád, jak se mu daří, prostě více se s ním poznat. Vazba s blízkými lidmi, jakými je vztah mezi sourozenci, je považována za přirozený zdroj²⁴ odolnosti.

Anna hovořila o tom, že při vzpomínkách na Adama se trápila a plakala, čehož byla Eva svědkem. Možná, že toto matčino prožívání mohlo být pro Evu podnětem, proč se rozhodla ke změně. Její další **potřebou** se stala matčina spokojenost. Věděla, že matka ani otec by sami Adama nekontaktovali. Rozhodla se, že tento krok učiní sama. Převzala zodpovědnost za své rozhodnutí a dá se říci, že i zodpovědnost za rodiče. Z mého pohledu se u Evy projevila **síla** v podobě odvahy – „emocionální silné stránky, zahrnující uplatnění vlastní vůle k dosažení cíle navzdory vnějšímu či vnitřnímu odporu“²⁵. Prokázala statečnost (neuhnula před výzvou ani obtížemi), vytrvalost (houževnatě šla za svým vytyčeným cílem), nadšení (byla aktivní, nedělala věci jen napůl).

Právě Eviná odvaha a nadšení následně vzbudilo touhu po změně situace u mladší sestry Emy a posléze i u obou rodičů. V uvedeném lze spatřovat ochranné (protektivní) faktory rodinné odolnosti, jakými jsou pružnost rodinných vztahů, ochota a schopnost řešit zátěžovou situaci.²⁶

Domnívám se, že **hodnotou** Evy i rodičů se stala rodinná sounděležitost. Eva zvolila **strategii** zaměřenou na řešení problému²⁷. Ve svém snažení našla smysl a její úsilí spočívalo v sestavení plánu a v aktivním samostatném jednání. **Zdrojem** se stali pracovníci z organizace doprovázející pěstouny, kteří podali Evě informaci, kdo jí dál může pomoci. Pracovníci dané organizace vnímali kontakt dítěte s jeho biologickou rodinou jako důležitý. Z jejich pohledu šlo pravděpodobně o nejlepší zájem dítěte. Zajímavé je, jak se orientovali v konfliktu zájmů: organizace doprovázející pěstouny pomáhá původní rodině proti zájmu rodiny pěstounské.

²⁴ Froma WALSH (2013). Community-Based Practice Applications of a Family Resilience Framework. In: Dorothy S. BECVAR (Ed.) *Handbook of family resilience*. New York: Springer. S. 66.

²⁵ Alena SLEZÁČKOVÁ (2012). *Průvodce pozitivní psychologií: nové přístupy, aktuální poznatky, praktické aplikace*. Praha: Grada. S. 92–93. – V jiných pramenech najdeme tuto sílu popsanou jako „sílu vůle“.

²⁶ Václav BŘICHÁČEK (2009). Resilience rodiny. In: Iva ŠOLCOVÁ. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada. S. 68.

²⁷ Viz dělení Lazaruse a Folkmanové, cit. v Bohumila BAŠTECKÁ (2015). Dynamické porozumění člověku v dané situaci. In: Bohumila BAŠTECKÁ, Jan MACH a kol. *Klinická psychologie*. Praha: Portál. S. 438.

Eva s rodiči následně využila i další zdroje, které jí byly doporučeny, tzn. právní pomoc a spolupráci se SAS.

Scelování původní rodiny s využitím obecní, organizační a instituční pomoci

Do rodiny jsem vstoupila jako sociální pracovnice SAS. Následující popis je výsledkem mého zúčastněného pozorování²⁸ a vedení terénních poznámek. Do terénních poznámek zaznamenávám vše, co považuji při mé spolupráci s rodinou za důležité nebo co mne osloví, překvapí, ne/potěší atp. při společném setkání.

Pomocí následné reflexe spatřuji nejen rozdílnosti v životě střední vrstvy a ohrožené rodiny, ale také význam vlivu prostředí, funkčnost a důležitost mezilidských vztahů aj. Využívám perspektivu odolnosti, uvědomuji si a pojmenovávám například to, co má rodina k dispozici, z čeho může vycházet a na čem může stavět.

Rodina z našeho příběhu žije ve velkém a zchátralém domě (bývalý statek), který je však obyvatelný. Topí se tuhými palivy, uhlím a dřevem. Domácnost je udržovaná a vybavená starším funkčním nábytkem. V přízemí, kde rodina žije, se nacházejí dvě velké místnosti – kuchyň a obývací pokoj, který je rozdělen na tři části. V první části pokoje je umístěna ložnice, která je oddělená stupínkem, na němž je manželská postel. V druhé části místnosti stojí jídelní stůl se židlemi a se skříní. Ve zbývající části pokoje je umístěna obývací stěna, gauč, křesla, konferenční stolek a pracovní stůl s počítačem. Na stěně visí velká plochá televize, malované obrazy a také obraz z poskládaného puzzle od dcery. Za sklem v obývací stěně jsou vystavené fotografie jednotlivých dětí. Pokoj dcery Emy je v patře. Vrchní patro není nijak zatepleno, v zimním období chodívá Ema spát k rodičům do obývacího pokoje na gauč.

V době, kdy rodina usilovala o to, aby se Adam mohl vrátit zpátky domů, začala pro něho vytvářet v kuchyni samostatný dětský kout. Proběhla výměna oken a výmalba. Otec sehnal použitá okna a vyměnil je za původní, která byla ve špatném stavu. Okna získal zdarma od kamaráda, který představoval dům a oken se zbavoval. Matka vybrala a zakoupila tyrkysovou barvu, kterou rodina uhradila ze svých peněz. Společně pak s otcem i s dcerami místnost vymalovali. Kuchyň rodiče přepažili kredencí na dvě části, každá má vlastní okno. V zadní části této místnosti má Adam svoji postel, psací stůl, židli a skřín. Na stěnách jsou rozmístěné poličky s pohádkovými

²⁸ Roman ŠVAŘÍČEK (2014). Metody sběru dat. In: Roman ŠVAŘÍČEK, Klára ŠEĎOVÁ a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. S. 144–159.

knížkami a s hračkami, dále obrázky i fotografie Adama. Před Adamovým příchodem rodiče přestali v obytných místnostech domu kouřit a ke kouření začali využívat podle počasí chodbu nebo dvorek.

*V té době přetrvávala **hodnota** rodinné soudržnosti. **Potřebou** rodiny bylo přesvědčit OSPOD o možnosti Adamova návratu a zajistit dětský koutek pro syna. Naděje na Adamův návrat, zodpovědnost, vynalézavost, tvořivost, schopnost spolupráce v rámci rodiny a vytrvalost byly její **síly**. **Strategie zvládnání** rodina zaměřila na řešení. Tíživá finanční situace rodinu v jejím snažení neomezila, naopak. Vznikl prostor pro tvořivost – použít to, co je funkční, a jiný to již nepotřebuje. Rodina využila mezi/lidské **zdroje**. Díky kamarádovi získala okna. Dobré vztahy mezi členy rodiny umožnily, aby každý udělal to, co mohl a na co měl sílu. Otec zajistil výměnu oken, matka barvu, společně s dcerami vymalovala a přestavěla pokoj.*

Rodina žije v obci s celkovým počtem obyvatel něco málo přes dvě stě. V obci mají Anna s Františkem navázané přátelské vztahy. Anna je shrnuje takto: „Nejsou to všichni sousedi, s některýma to je více a s některýma méně. Třeba s jednou sousedkou, co bydlí támhle, se jen pozdravíme, protože dělá drby a je strašně zvědavá. Ale pozdravím všechny. S některými se ráda pobavím a s jinýma se jen pozdravím. S těma, kteří mi jsou milí, se pobavím, a kteří jsou zlí a divní, tak ne. Takový lidi nemám ráda... S většinou ale vycházíme dobře.“

Místní obyvatelé si vzájemně pomáhají, když onemocní nebo odjedou na dovolenou. Navzájem si venčí psy, zalévají zahradu či krmí dobytek aj. Zcela přirozeně se spolu setkávají při různých společenských akcích (např. v hospodě, na karnevalu, při hasičských soutěžích aj.). Anna udržuje dobré vztahy i v rámci širší rodiny ze své strany. Je v pravidelném kontaktu se svojí matkou a se svými sestrami, společně si telefonují a navštěvují se.

*Ve vztazích s rodinou, se sousedy a s ostatními místními obyvateli lze spatřit přirozený **zdroj** odolnosti²⁹. Vzájemně si spolu v případě potřeby pomáhají.*

V rámci spolupráce se SAS se nejprve plánovalo první setkání rodiny s pěstouny i s Adamem. Pěstouni se společného setkání odmítli účastnit. Adamovi setkání umožnili s podmínkou, že Eva s rodiči stáhnou u soudu podanou žádost o stanovení kontaktu. Rodiče s Evou byli ochotni požadavku pěstounů vyhovět (žádost u soudu stáhnout) a prarodiče chtěli Evě i Adamovým rodičům nabídnout mimosoudní dohodu o kontaktech.

²⁹ Karel PAULÍK, (2010), s. 133.

Z mého pohledu se prarodiče společného setkání s Evou a s Adamovými rodiči odmítli účastnit proto, že vztahy byly pravděpodobně již dlouhodobě narušené. Adamovi setkání umožnili z obav, aby nedošlo k soudnímu řízení. Adamovi rodiče nebyli nikdy zbaveni rodičovských práv, a přesto po celou dobu trvání pěstounské péče jim bylo jejich právo stýkat se s dítětem ze strany pěstounů upíráno.

Při kontaktu Adama s rodiči a se sestrami byly účastny také sociální pracovnice ze SAS, sociální pracovnice z doprovázející organizace pěstounů a psychologka, kterou Adam v té době navštěvoval. K dětské psychologce Adam docházel na základě doporučení z pedagogicko-psychologické poradny. Cílem bylo zvýšit jeho klid a zlepšit přístup ke škole.

Důvod, proč bylo při prvním kontaktu účastno tolik odborníků, není jasný. Možná, že každá strana chtěla mít u sebe svoji podporu (Adam psychologku, biologická rodina SAS a na místě pěstounů byla účastna jejich doprovázející organizace). Nebo šlo o „přepečování“, kdy se namísto z potřeb vychází ze zdrojů – a každý z odborníků se domnívá, že má být podporou.

V závěru prvního setkání se Adam Františka zeptal, proč za ním tenkrát nepřišel, když mu to slíbil. František mu odpověděl: „Moji rodiče neprijali tvoji matku a nechtěli, aby k nim chodila, a proto jsem nechodil ani já.“ Adam na otcovu odpověď již slovně nereagoval.

Hned po prvním společném setkání vyslovili zúčastnění (Adam, otec, matka, sestry) přání se znovu setkat. Pěstouni však s dalším Adamovým setkáním s rodinou již nesouhlasili. Nechtěli už spolupracovat a vytvářet původně jimi navrhovanou dohodu. Začali si klást podmínky, například, že dítě se smí vídat pouze s otcem, a to jen jednou za půl roku. Odmítli Adamovi umožnit další kontakt s matkou i s jeho sestrami. Třetí den po setkání s rodinou Adam přestal chodit do školy. Ze strany OSPOD a doprovázející organizace pěstounů se objevilo podezření, že začalo být s Adamem ze strany prarodičů manipulováno.

Oba rodiče, povzbuzováni dcerami, se rozhodli nadále usilovat o návrat Adama zpět domů. Tím se změnil i cíl spolupráce se SAS. Nově se jim stala pomoc a podpora biologické rodině s Adamovým návratem domů. Snažení rodiny vyústilo v to, že pěstouni nakonec podali návrh na zrušení pěstounské péče, kterému soud vyhověl.

Pěstouni pravděpodobně nestáli o to, aby se někdo zabýval tím, že při Adamově výchově babička používala fyzické tresty. Věděli, že pokud nepodají návrh oni, podají ho Adamovi rodiče. A že když návrh na zrušení pěstounské péče podají oni sami, nikdo již nebude zkoumat důvod podání, což by nastalo, kdyby návrh podal někdo jiný.

Adam se na své přání na začátku letních prázdnin vrátil k rodičům i k sestřám. Soud nad rodinou ustanovil soudní dohled nad výchovou nezletilého.

Dohled nad výchovu nezletilého byl soudkyní navrhnut pravděpodobně z důvodu, že dítě nebylo dlouhou dobu v kontaktu se svojí biologickou rodinou, a soudkyně potřebovala mít ještě kontrolu nad tím, jak dítě bude v rodině prospívat. Otázka je, zda by postupovala stejně, kdyby rodina měla vysoký ekonomický status.

Rodičům bylo doporučeno, aby s Adamem i nadále pokračovali v návštěvách u dětské psycholožky, rodiče však toto doporučení odmítli. Anna hovořila o tom, že vůči dětské psycholožce nepocítovala důvěru. Vzpomínala na první setkání s ní, kdy měla pocit, že se na ně (myšleno rodiče) dívá skrz prsty a nevěří jim. Posléze se Anna od Adama dozvěděla, že ho babička bila, což u Anny prohloubilo nedůvěru vůči psycholožce. Vyčítala jí, že nerozpoznala, jak se měl Adam u prarodičů špatně.

*Situaci kolem návrhu na zrušení pěstounské péče považují za jeden z důležitých mezníků v procesu odolnosti rodiny. Domnívám se, že rodiče odmítli znovu zažít to, co před devíti lety, tj. ztratit kontakt se synem. Rozhodli se pro změnu a pojali zodpovědnost za svoji rodičovskou roli. Z mého pohledu **hodnotou** zůstala nadále rodinná soudržnost a přidala se péče o Adama, motivovaná strachem o něj. **Potřebou** bylo zajistit Adamovi prostředí bez pěstounů (ochránit ho od manipulace). **Silou** rodičů se stala zkušenost s prarodiči získaná v minulosti, kterou již nechtěli zopakovat. Povzbuzení se jim dostalo od dcer. Dalším **zdrojem** bylo, že věděli, že ve svém snažení nebudou sami, měli za sebou podporu právníka i SAS. Myslím si, že jejich **silou** bylo vědomí, že Adam chtěl žít s nimi, ale také zlost a naštvání vůči prarodičům za to, jak se k Adamovi chovali. Zároveň i zklamání (nedůvěra) vůči psycholožce. Další silou mohl být jejich vzájemný vztah v souvislosti opouštěného hnízda staršími dětmi. Rodina použila **strategii** zaměřenou na řešení problému, vytvořila si plán, jak bude postupovat (podat návrh na zrušení pěstounské péče aj.). Rodiče usilovali o společnou budoucnost s Adamem.*

Po Adamově příchodu domů ho rodiče seznámili s Anninou matkou, jejími sestrami a se svými přáteli. Od počátku však Anna v jeho chování pozorovala určitou agresivitu. Například Adam několikrát za den uhodil své sestry nebo proti nim naznačil úder. Často mluvil o střelení (měl dětskou pistolku a chtěl s ní zastřelit babičku), což Annu vyděsilo. Uvědomila si, že Adam o zabíjení mluví hodně často, říkal, že se mu líbí. Jednou ubližoval kocourovi. Sociální pracovnice SAS Anně znovu nabídla docházet k dětské psycholožce nebo k terapeutovi do Střediska výchovné péče (dále

již jen SVP), což Anna odmítla. Po čase toto Adamovo chování vymizelo. Anna přišla na to, že Adamovi pomáhalo, když mu věnovala pozornost a pomazlila se s ním.

Podle klasifikace silných stránek charakteru a ctností Petersona a Seligmana³⁰ se domnívám, že Aninou ctností je její lidskost, která sestává z charakterových sil lásky, laskavosti a sociální inteligence. Skrze ni navazuje a udržuje vztahy s lidmi. Anna je vnímavá vůči pocitům a motivacím druhých lidí. Přirozeně dokáže rozpoznat, co ostatní může motivovat.

Rodina se synem čelí nárokům běžného žití; na důležitosti nabývají obecní zdroje

Po několika měsících došlo k zátěžové situaci, která souvisela se změnou školy. V nové třídě se Adam stal obětí šikany, podobně jako v předcházející škole. Nezapadl do třídního kolektivu, měl nízké sebevědomí, neuměl komunikovat se svými spolužáky a vrstevníky vůbec. Z tohoto důvodu Adam přestoupil v rámci stejné školy do jiné třídy, kde se cítil o trochu lépe. Když rodiče viděli, jaké velké problémy Adam ve škole má, začali usilovat o to, aby přešel do speciální základní školy, což se podařilo. V nové škole se Adam za pomoci učitelů dobře zapojil do školního kolektivu. Občas se i zde vyskytly problémy se spolužáky, ale vzhledem k tomu, že se jednalo o školu rodinného typu, problémy učitelé zvládali řešit. Výsledkem bylo, že se Adam cítil v nové škole spokojený a dosahoval velmi dobrých studijních výsledků.

S Adamovým návratem domů souviselo i to, že oba rodiče začali aktivně hledat zaměstnání a později do něj nastoupili. František si nejprve udělal řidičský průkaz, aby se mu rozšířila nabídka možností a mohl pracovat i o víkendech a svátcích. Z obce, kde žije, nemá o víkendech žádná autobusová spojení. Po absolvování několika výběrových řízení získal přes agenturu dělnické místo. Po roce přešel do jiného zaměstnání. Pracoval v restauraci jako údržbář a pomocná pracovní síla v kuchyni. Anna se také snažila získat zaměstnání. Chtěla práci na zkrácený úvazek ze zdravotních důvodů a také proto, aby byla doma, když Adam přijde ze školy. Zaměstnání byla na dohodu v trvání jednoho roku, doma montovala elektronické součástky.

V létě o rok později Adam, za přítomnosti i pobízení svých kamarádů, kterým se chtěl zavděčit, porozbíjel okna, pomaloval domy i dopravní značky vulgárními výrazy. Za několik dalších dní zapálil kontejner. Cel-

³⁰ Peterson, Seligman cit. v Alena SLEZÁČKOVÁ (2012). *Průvodce pozitivní psychologií*. Praha: Grada. S. 92.

ková škoda přesáhla několik tisíc korun a byla řešena Policií ČR jako přešupek. Soud udělil Adamovi výchovné opatření – napomenutí s výstrahou. Rodiče přijali doporučení OSPOD a SAS ambulantně docházejí do SVP, kam oba (později již jen Anna) s Adamem pravidelně dojíždějí.

V souvislosti s tím, co Adam udělal, začali rodiče pochybovat o tom, že ho zvládnou vychovat.

Myslím si, že pochybnosti rodičů pramenily především z toho, že jim Adam doma lhal. Nebyli si jisti tím, co je pravda, a ztráceli ve vztahu k němu důvěru. Na policii u výslechů Adam často měnil výpovědi. Navíc rodiče dvou chlapců, kteří Adama k přestupku navedli, Annu s Františkem obviňovali, že je to jejich vina, že ho neumějí vychovat.

Rodičům se však dostalo povzbuzení, aby vydrželi, především od dcer Evy a Emy a od přátel. V obci se všichni znali a věděli o těžké situaci rodiny – nejen finanční.

Anna s Františkem čelili slovním útokům ze strany rodičů chlapců, kteří byli účastní přestupku. Ti jim vyhrožovali, že se postarají o to, aby vina padla jen na Adama (jeden z chlapců byl synem movitého podnikatele). Anně s Františkem se ale dostalo podpory od starosty obce, sousedů, a dokonce od některých poškozených spoluobčanů (od těch, kterým Adam porozbíjel okna).

Například se starostou a místními zastupiteli se bylo možné domluvit na jiné nežli finanční náhradě škody způsobené na majetku obce. Rodině byla přidělena práce vyřezání a úklid roští na přístupové cestě k rybníku. Adam práci pro obec s výraznou pomocí své rodiny vykonal. Někteří poškození spoluobčané dokonce utěšovali rodiče, že se jednalo o klukovinu, a byli ochotni se také domluvit na alternativní náhradě škody. Po tomto incidentu rodina začala intenzivně vést Adama k domácím pracím, například k pomoci při mytí nádobí, vaření, nošení dřeva na otop aj. Adam matce začal pomáhat i s montováním elektronických součástek.

*Situace Adamova přestupku a její řešení mapují proces odolnosti. Rodičům se dostalo po události podpory především od přirozených zdrojů³¹ odolnosti, tj. neformálních zdrojů sociální opory (dcery, přátelé, starosta, sousedi). Vedení obce umožnilo rodině, aby způsobenou škodu vyrovnala prací. Z mého pohledu v této situaci **hodnotou** rodiny byla naděje a také lidská důstojnost. Soudržnost rodiny byla nejspíš otřesenou hodnotou – neboť byla otřesena víra v člena rodiny. **Potřebou** bylo se vzpamatovat z události a vyřešit její dopady. **Silou** schopnost přijímat pomoc, víra ve spravedlnost a víra v to, že situaci s Adamem společně rodina zvládne řešit.*

³¹ Karel PAULÍK (2010), s. 133.

Dcery nejprve zaměřily strategie zvládání na zlepšení emoční bilance³² rodičů (kteří pesimisticky nahlíželi do budoucnosti), následně pak spolu s rodiči na řešení problému.

Mezi Adamem a otcem docházelo k občasným konfliktům.

Vnímala jsem, že je pro Františka těžké přijmout Adama s postižením, jaké má. František uznával především fyzickou práci, kterou Adam zvládal vzhledem ke svému postižení obtížně. František Adama hodně kritizoval, málo oceňoval a věnoval mu méně pozornosti, než by asi Adam potřeboval. Například Adam nanosil jen trochu dřeva na otop a dlouho mu to trvalo, což František kritizoval. Naopak, když Adam nanosil dřeva více, František ho nepochválil. Navíc přestupek, který Adam udělal, rodinu finančně zatížil, neboť některé věci musel František uhradit penězi (vyrovnat se s technickými službami aj.).

Téma vztahu mezi Františkem a Adamem bylo řešeno s terapeutem v rámci SVP. Anna popisovala situace, jak se Adam snažil negativním způsobem upoutávat Františkovu pozornost. Schválně otce dráždil tím, že se loudal s jídlem, i když věděl, že to otec nemá rád a bude se na něho zlobit. Konflikty mezi Adamem a Františkem se postupem času zmírňovaly. Otec tvrdil, že je to díky tomu, že nastoupil do zaměstnání a vše komentoval slovy: „Mám málo času Adama pozorovat, a tím pádem taky všechno nevidím a nedráždí mě to.“ Anna zase hovořila o tom, že Františkovi zdůraznila, že do SVP jezdí jenom kvůli němu. Trápilo ji, že tam stále musí řešit jeho vztah s Adamem. Sdělila mu, že pokud se vůči Adamovi jeho chování nezlepší, tak do SVP bude jezdit sám, bez ní.

SVP navrhlo Adamovi celodenní pobyt, aby si během něj prožil zkušenost se sebou v rámci vrstevnické skupiny. Proti celodennímu pobytu v SVP se vymezila škola a nedoporučila ho. Sdělila rodičům, že Adam ve škole funguje velmi dobře. Vzhledem k tomu, že Adamova třída měla jet za několik měsíců na pobyt k moři, potřebovali se učitelé zabývat vztahy v rámci třídy. Neviděli jako prospěšné, aby byl Adam dlouhodobě ve škole nepřítomen. Poté SVP navrhlo Adamovi zařazení do programu odpoledních aktivit (rozsah jednou týdně). Jednalo se o tříměsíční výcvik určený dětem k nábviku sociálních dovedností skupinovou formou s prvky zážitkové pedagogiky. Adamovu účast na tomto programu podpořil OSPOD i SAS. Cílem bylo, aby se Adam učil komunikovat s vrstevníky, získal s nimi dobré zkušenosti a posílil si sebevědomí. Adam se programu pravidelně zúčastňoval a líbil se mu.

³² Viz dělení Lazaruse a Folkmanové v Bohumila BAŠTECKÁ, Jan MACH a kol. (2015), s. 438.

Rodiče začali přemýšlet, co bude s Adamem, až ukončí základní školu. Na jaké další škole se bude moci uplatnit a co by mohl dělat v budoucnosti. František díky svému zaměstnání navázal i nové vztahy s kolegy. *Vztahy se spolupracovníky jsou dalším přirozeným zdrojem odolnosti.*³³ Jeden z nich mu doporučil speciálně pedagogické centrum (dále SPC), kam docházel se svým synem. Anna s Františkem se do SPC objednali na konzultaci a přijeli domů s nadšením i s vizí, co dál. Získali představu, kam mohou Adama směřovat. *Vnímala jsem, že zvláště pro otce byla tato osobní zkušenost důležitá. Sám sehnal a posléze i zabezpečil to, co pro Adama potřeboval.*

II.3.4. Odolnost konkrétní rodiny z pohledu konkrétní pracovnice sanace rodiny/sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Jako sociální pracovnice SAS jsem viděla a zažívala schopnosti této rodiny, které spočívaly především ve způsobu vztahování se k druhým a sobě navzájem. Otázkou je, jakou roli hrála v jejich systému převážně neformální opory sociální služba (konkrétně SAS).

Odolnost rodiny jako zakotvenost v sousedských a přátelských vztazích

Anna s Františkem dokážou mít a udržovat dobré vztahy se svými sousedy i se svými přáteli. Například Anna vypěstovala kopr, který nosila do zemědělského družstva zemědělcům na dílnu. Ti jí na oplátku vyhověli, když potřebovala něco opravit.

Rodina žije ve starém domě, který má dobrý sklep. Ten využívali přátelé rodiny k uskladnění brambor, ze kterých si rodina mohla brát pro vlastní spotřebu.

Anna mi – jako sociální pracovníci – nabízela prodej vykrmené domácí husy. Bylo to v době, kdy rodiče ještě neměli trvalý příjem ze svého zaměstnání. Anna hovořila o tom, že husy chová kamarádka, která je hodně chudá a přivydělává si tak ke svému živobytí. František ji opravil, že chudí jsou přeci oni, když pobírají dávky a nemají zaměstnání. Anna mu začala vysvětlovat, co vnímá jako chudobu. Z jejich společného rozhovoru vyplynulo, že kamarádka to má v životě těžší, protože je odkázaná jen sama na sebe, kdežto jich je hodně a mohou si vzájemně pomoci. Z toho důvodu si Anna od kamarádky husu na nedělní oběd koupila a nabízí je i jiným, aby jí mohla tímto způsobem pomoci.

³³ Karel PAULÍK, (2010), s. 133.

Popisuji situaci, při které jsem byla svědkem, že ohrožená rodina pomohla druhým. Anniny hodnoty vnímám podle Schwartzova³⁴ dělení jako hodnoty sebe překračující. Spatřovala jsem to i při jiných situacích, kdy Anna myslela na druhé více než na sebe a těšilo ji to. Například Annina sestra vážně onemocněla a ona přemýšlela nad tím, jakým způsobem jí může dodat sílu i chuť do života, zda několikadenním pobytem u ní doma či společnou vycházkou v lese. V Annině chování bylo možné spatřovat, jak si váží osobních a blízkých vztahů s druhými lidmi. Pomáhá jim a pečuje o ně.

Odolnost rodiny jako rodinná soudržnost v průběhu času

Původně se zdálo, že kontakt mezi dřívějšími pěstouny (Adamovými prarodiči) a Adamovou původní rodinou bude nenávratně přerušeno. S postupem času bylo možné sledovat, že prarodiče s Adamem znovu navazovali kontakt (poprvé ho přijeli navštívit asi po devíti měsících). Adamovi rodiče tuto návštěvu prarodičům umožnili a díky tomu se návštěvy již v kratších intervalech začaly opakovat. Dva roky poté, co se vrátil Adam domů, strávil u prarodičů i část letních prázdnin, celkem asi tři týdny. S prarodiči jezdil po výletech a měl možnost navštívit zajímavá místa v České republice (hrady, zámky, výstavy květin aj.).

Odolnost rodiny a pomoc rodině ze strany sociálně aktivizační služby

Při spolupráci s rodinou jsem využívala činnosti a metody, které sociální práce nabízí. V tomto konkrétním případě se jednalo o vedení rozhovorů, pozorování v přirozeném prostředí, studium dokumentů³⁵ a intervize s kolegy. Zároveň jsem měla na mysli i význam pracovníkovy angažovanosti vůči klientovi, jak o ní hovoří Kopřiva. Úkolem angažovaného pracovníka je „každého klienta pochopit, zajímat se o něj, vcítit se do něj, přijímat ho, jaký je, držet mu palce – prostě mít ho rád, vidět v něm ty dobré stránky, které v něm většinou ostatním unikají“³⁶. Ačkoli má Kopřiva na mysli klienta jako jednotlivce, připomínám, že klientem sanace rodiny je rodina jako celek a na spolupráci s ní lze jeho tvrzení také použít.

Zamyšlení nad otázkou „V čem spočívala moje pomoc dané rodině v roli sociální pracovníce?“ mne vedlo k formulování těchto odpovědí:

³⁴ Shalom H. Schwartz, cit. v Bohumila BAŠTECKÁ (2015). Dynamické porozumění člověku v dané situaci. In: Bohumila BAŠTECKÁ, Jan MACH a kol. *Klinická psychologie*. Praha: Portál. S. 435.

³⁵ Jiří REICHEL (2009). *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada. S. 124.

³⁶ Karel KOPŘIVA (2006). *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál. S. 21.

- S rodinou jsem budovala vztah důvěry např. tím, že jsem jí slíbila jen to, co jsem mohla splnit. Rodiče jsem seznamovala se zprávami, které byly mnou poskytovány dalším spolupracujícím organizacím (např. OSPODu a jiným).
- Všímala jsem si toho pozitivního, co bylo v rodině možné vidět (např. aktivita rodiny, houževnatost, lidskost aj.).
- V zátěžových situacích jsem rodině připomínala její minulé úspěchy.
- Potvrzovala jsem rodině její silné stránky, např. smysl pro humor.
- Věřila jsem tomu, že své těžkosti rodina zvládne řešit.
- Společně jsme hledali a pojmenovávali možnosti i zdroje, které rodina měla k dispozici.
- Přiznala jsem, když jsem něco nevěděla.
- Předávala jsem rodině myšlenku, kterou se i sama učím, že zátěžová situace nebo tzv. nepřízeň osudu může být vhodnou příležitostí ke změně i k růstu.

Myslím si, že tento přístup, popsáný jako proces, obsahující respekt, víru a naději rodinu vedl k posílení vědomí vlastních schopností a dovedností.

Charakteristickým znakem sanace rodiny je spolupráce. Spolupráce bývá nezbytnou v multidisciplinárním týmu i s rodinou, příbuznými, přáteli, sousedy a s místní komunitou. Jedním z nástrojů v rámci sociálně právní ochrany dětí (a tedy též sanace rodiny) jsou případové konference a případová setkání.

Již na samém počátku domlouvání spolupráce mezi rodinou a SAS proběhlo společné případové setkání s organizací doprovázející pěstouny a s OSPOD. Případová konference byla OSPOD svolána v době, kdy se rodiče, povzbuzováni dcerami, rozhodli usilovat o návrat Adama zpět domů. Této konferenci se účastnili rodiče, pěstouni, SAS, pracovnice doprovázející pěstouny, Adamova psycholožka, soudce a právník rodiny. Jejím cílem bylo zřehlednit situaci a zajistit pro Adama nové stabilní prostředí, což se povedlo. Následovala další setkání, na kterých se řešilo a domlouvalo, kdo co bude dělat a za co bude mít zodpovědnost. V době, kdy Adam měnil školu a stal se obětí šikany, byla ke spolupráci přizvána také základní škola a později i speciální základní škola, do které Adam přestoupil. Po Adamově přestupku (rozbití oken, pomalování domů a dopravních značek vulgárními výrazy, zapálení kontejneru) rodiče přijali doporučení OSPOD a SAS, aby navázali další spolupráci, tentokrát se SVP. Rodina také začala spolupracovat se starostou a s místními zastupiteli obce.

II.3.5. Závěr a diskuse

Na příběhu Anniny rodiny byl zachycen proces rodinné odolnosti. Její rodina se dokázala vypořádat se zátěžovou situací, kdy jí bylo odebráno nejmladší dítě. Na počátku procesu byly nejvíce aktivní dcery, především Eva. Její touha, odhodlání a nadšení dodalo potřebnou odvahu rodičům. Rodina se v průběhu času dostávala do dalších potíží. Potkávaly ji finanční problémy (zadluženost), fyzické zdravotní potíže (Anna, Adam), traumatizující události (sebevražda bratra), školní i výchovné obtíže (Adam). Přesto bylo v rodině možné pozorovat dobré vztahy a soudržnost. Patrné bylo i to, jak negativní zkušenost rodičů z minulosti později ovlivnila jejich budoucí počínání. Jakmile se například začalo ukazovat, že matka a dcery by se znovu nesměly vídat s Adamem, oba rodiče se vzepřeli a docílili změny. Bylo patrné, že rodina našla smysl ve svém počínání, převzala zodpovědnost sama za sebe a dokázala využít toho, co měla k dispozici. Domnívám se, že z pohledu odolnosti rodina prokázala, že má dovednosti, schopnosti, ochotu řešit a zdolávat konflikty i zátěžové situace.

Podle Anny k odebrání dítěte došlo pro nevyhovující bytové podmínky. Z mého pohledu by však bytové podmínky neměly být důvodem k odebrání dítěte. Je zvláštní, že v rodině, kde mohly vyrůstat dvě starší děti, nesmělo zůstat dítě třetí a zrovna to, o které jako jedině projeví zájem prarodiče. Jistě, nabízí se myšlenka, že se jednalo o dítě vyžadující pro svůj zdravotní stav zvýšenou péči, což pravděpodobně OSPOD tehdy i tak vyhodnotil. Připomenu jen, že matka absolvovala už v kojeneckém věku s Adamem dvě jeho operace a zvládla s ním cvičit Vojtovu reflexní lokomoci. Z vlastní zkušenosti vím, že cvičení Vojtovy reflexní lokomoce s kojencem je velmi náročné. Náročnost nespočívá jen v osvojení si správné techniky cviku, ale také ve zvládnání situací, kdy kojenec u prováděných cviků pláče, s čímž následně souvisí jeho únava a vyčerpání, což způsobuje například problémy s krmením.

Na základě informací, které mi jsou známy, se domnívám, že důvod k odebrání dítěte nebyl oprávněný. V tomto příběhu jsme byli svědky skutečnosti, jak významně ovlivnil zásah státu skrze jednání jedné sociálně pracovníce OSPOD život Anniny rodiny. Teprve až po devíti letech prostřednictvím několika dalších organizací (SAS, OSPOD, SVP, doprovázející organizace pěstounských rodin) stát vynaložil nemalé finanční prostředky k tomu, aby dodatečně poskytl pomoc a podporu biologické rodině, ze které dítě nejprve odebral.

V příběhu Anniny rodiny se objevuje také velké etické dilema, jež řeší sociální pracovníci OSPOD: *Kdy ne/podat návrh k odebrání dítěte z jeho*

rodiny? Moje zkušenost odpovídá spíše literatuře o rodinné odolnosti³⁷. Spolu s ní jsem přesvědčena, že ohrožené rodiny mají potenciál proměnit svůj život, staví-li na vlastních silných stránkách a okolních zdrojích, mezi něž patří obec a do jisté míry též sociální a další služby.

Zabývala jsem se rodinnou odolností z pohledu sanace rodiny. Perspektiva odolnosti vyžaduje odpovídající přístup k diagnostice rodiny – z pohledu procesu a z pohledu sil a zdrojů. V předkládané kazuistice jsem využila dynamického porozumění rodině v její situaci. Zachytila jsem hodnoty této rodiny, její potřeby, síly, zdroje a strategie zvládnání v několika situacích v průběhu několika let z pozice pracovnice SAS.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou definovány různými způsoby, tedy i moje pozice odpovídá jen některému z pojetí, která uvedu. Ve Slovníku sociální práce Matoušek definuje sanaci rodiny jako „postupy podporující fungování rodiny, které jsou opakem postupů vyčleňujících některého člena rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje, případně proto, že je sám někým z rodiny ohrožen“³⁸. Janebová³⁹ uvádí, že v nejšířším smyslu je sanací rodiny myšlena jakákoli sociální práce s rodinou, v nejužším smyslu bývá za sanaci rodiny považována práce s rodinou ze strany odborů sociálně-právní ochrany dětí. Úzkému pojetí odpovídá vymezení Bechyňové, která za sanaci rodiny považuje „soubor opatření sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen“⁴⁰. V podstatě jde o nejlepší zájem dítěte.

SAS v našem pojetí odpovídal spíše Matouškově definici, kdy klientem sanace je celá rodina, což považujeme za nejlepší cestu, jak pomoci dítěti. Uvědomuji si však, že v uváděné kazuistice Adam nikoho neohrožoval, ani nebyl výrazně svými pěstouny ohrožován, pokud za ohrožení nepovažujeme bránění v kontaktu s biologickou rodinou. Nechávám se v širším pojetí sanace rodiny inspirovat prací Kim Bergové, která představuje službu založenou na rodině⁴¹, kde jsou rodiče vnímáni jako partneři při rozhodování a určování cílů. Tato služba respektuje, hledá a využívá

³⁷ Dorothy S. BECVAR (Ed.) (2013). *Handbook of family resilience*. New York: Springer.

³⁸ Oldřich MATOUŠEK (2008). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. S. 185.

³⁹ Radka JANEBOVÁ (2011). Spolupráce organizací z oblastí sanace rodiny. *Sociální práce/Sociální práce*, 2: 17–19.

⁴⁰ Věra BECHYŇOVÁ (2011). Co je sanace rodiny. In: Věra BECHYŇOVÁ, Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny: sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál. S. 18.

⁴¹ Family based service (FBS) v Insoo Kim BERG (2014). *Posílení rodiny: krátká terapie zaměřená na řešení*. Praha: Portál. S. 17.

přednosti i zdroje, které má rodina k dispozici. Pomáhá rodinám spatřovat vlastní kompetence a také možnosti, jak řídit svůj život.

Seznam zkratk

OŠPOD – odbor sociálně právní ochrany dětí
SAS – sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi
SPC – speciálně pedagogické centrum
SVP – středisko výchovné péče

Použitá literatura

- BAŠTECKÁ, Bohumila (Ed.) (2009). *Psychologická encyklopedie: aplikovaná psychologie*. Praha: Portál.
- BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. (2013). *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada.
- BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. (2005). *Terénní krizová práce: psychosociální intervenční týmy*. Praha: Grada.
- BAŠTECKÁ, Bohumila, GOLDMANN, Petr (2001). *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál.
- BAŠTECKÁ, Bohumila, MACH, Jan a kol. (2015). *Klinická psychologie*. Praha: Portál.
- BECVAR, Dorothy S. (Ed.) (2013). *Handbook of family resilience*. New York: Springer.
- BECHYŇOVÁ, Věra, KONVIČKOVÁ, Marta (2011). *Sanace rodiny: sociální práce s dysfunkčními rodinami*. 2. vyd. Praha: Portál.
- BERG, Insoo Kim (2014). *Posílení rodiny: krátká terapie zaměřená na řešení*. Praha: Portál.
- BŘICHÁČEK, Václav (2009). Resilience rodiny. In: ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada.
- CALDWELL, Karen, SENTER, Karolyn (2013). Strengthening Family Resilience Through Spiritual and Religious Resources. In: BECVAR, Dorothy S. (Ed.) *Handbook of family resilience*. New York: Springer.
- GULOVÁ, Lenka (2011). *Sociální práce pro pedagogické obory*. Praha: Grada.
- HAWLEY, Dale R. (2013). The Ramifications for Clinical Practice of a Focus on Family Resilience. In: BECVAR, Dorothy S. (Ed.) *Handbook of family resilience*. New York: Springer.
- JANEBOVÁ, Radka. Spolupráce organizací z oblastí sanace rodiny. *Sociální práce/Sociální práce*, 2: 17–19.
- KOPŘIVA, Karel (2006). *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.

- MATOUŠEK, Oldřich a kol. (2007). *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, Oldřich, PAZLAROVÁ, Hana a kol. (2014). *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- NAVRÁTILOVÁ, Jitka (2013). Ohrožená rodina. In: MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- PAULÍK, Karel (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada.
- REICHEL, Jiří (2009). *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- SLEZÁČKOVÁ, Alena (2012). *Průvodce pozitivní psychologií: nové přístupy, aktuální poznatky, praktické aplikace*. Praha: Grada.
- SOBOTKOVÁ, Irena (2011). Rodina jako místo bezpečí i násilí. In: ŠEVČÍK, Drahomír, ŠPATENKOVÁ, Naděžda a kol. *Domácí násilí: kontext, dynamika, intervence*. Praha: Portál.
- SZOTÁKOVÁ, Markéta (2014). Case management: aktivní zapojení klienta i pracovníka do spolupráce. *Sociální práce/Sociálna práca*, 3: 61–80.
- ŠVAŘÍČEK, Roman (2014). Metody sběru dat. In: ŠVAŘÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- WALSH, Froma (2013). Community-Based Practice Applications of a Family Resilience Framework. In: BECVAR, Dorothy. S. (Ed.) *Handbook of family resilience*. New York: Springer.
- WALSH, Froma (2016). Applying a Family Resilience Framework in Training, Practice, and Research: Mastering the Art of the Possible. *Family Process*, 55 (4): 616–632.

Internetové zdroje

- Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. Dostupné mj. z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-505>
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Dostupné mj. z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>
- Sanace rodiny MPSV ČR, dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/5587>